Лідія Мамчур

ВЗАЄМОДІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ – НЕОБХІДНА УМОВА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Майбутнє України, як і кожної держави, її соціально-культурний і духовний розвиток багато в чому залежить від рівня і розвитку мовної особистості, від сформованості її комунікативної компетентності.

Наприкінці XX, початку XXI століть зміна мовних пріоритетів, суспільної й освітянської парадигми в державі викликали необхідність перегляду існуючих підходів до формування змісту мовної освіти й розробки ґрунтовної теоретичної концепції змісту навчання рідної мови в загальноосвітній школі.

Важливо, що освітні процеси характеризуються значним поворотом до комунікативного навчання, до формування в особистості якостей, які необхідні в подальшому для життєвого та професійного самовизначення. І це правильно, оскільки життєдіяльність людини – це складна взаємодія її із суспільством. У процесі цієї взаємодії, у безпосередніх соціальних контактах під впливом мікро- чи макросередовища, його культури, соціальних норм, традицій, цінностей формується особистість.

Мета статті – показати взаємозв’язок національної мови і культури, розвиток мовної особистості на основні соціокультурологічного підходу у навчанні.

У шкільній програмі «Рідна мова» зазначено, що вільне володіння українською мовою сприяє реалізації творчих можливостей учнів в усіх сферах життя, їхньому духовному вдосконаленню, доступу до джерел української культури, літератури, мистецтва, традицій, розвитку національної самосвідомості, вихованню української ментальності [7], а тому провідна функція мовної освіти має бути спрямована на формування мовної особистості через підсилення традиційних аспектів навчання мови (лінгвістичного, педагогічного, психологічного, морального, естетичного) українознавчим, етнопедагогічним, етнолінгвістичним, культурологічним аспектами, які у своїй цілісності спрямовані на формування вміння розв’язувати комунікативні завдання [6].

Соціокультурний підхід у навчанні рідної (української) мови передбачає її зв'язок з національною і загальнолюдською культурою, усвідомлення національної приналежності кожної особистості до етнічного МИ в контексті світової культури. На це спрямована Національна доктрина розвитку освіти в Україні XXI століття, Концепція 12-річної загальної середньої освіти, Стандарт мовної освіти. Соціокультурна змістова лінія навчання передбачає сформованість в учнів культурознавчої компентності, розуміння національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки українців, звичаїв, традицій, правил, соціальних умов, ритуалів, соціальних стереотипів нашого народу, зафіксованих у мові.

Науковим підгрунтям у розв'язанні важливої проблеми є праці видатних учених Ф. Буслаєва, Г. Ващенка, Б. Грінченка, В. Гумбольдта, О. Духновича, І. Огієнка, О. Потебні, М. Пентилюк, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Рідна мова відіграє важливу роль у житті людини, бо завдяки їй людина не тільки спілкується, займається певною діяльністю, а й орієнтується у великому інформаційному просторі. Мова є важливим фактором соціально-економічного, науково-технічного, загальнокультурного прогресу і впливає на становлення і розвиток нації, держави, культури, духовності, національної гідності особистості.

Рівень мовної здатності завжди є і буде визначальним у характеристиці соціально-культурного рівня народу і кожного громадянина зокрема. Людина створила культуру, а культура – людину. Індивідум реалізується в культурі думки, спілкування, в культурі трудової діяльності.

Ідея зв'язку мови і культури виникла ще у вісімнадцятому столітті, але ціленаправлена розробка проблеми розпочалася у XIX ст. В. фон Гумбольдт у своїх працях стверджував, що «мови для націй є органами їх оригінального мислення і сприйняття». Однією з центральних проблем філософії вченого є широко відома теза про тісний зв'язок народного світогляду та мови народу. «Мова народу – це його дух, а дух народу – це його мова, бо через мову ми пізнаємо світ, його особливості [3, 97].

Найважливіша роль у процесі входження індивіда в соціум належить мові. Це зумовлено тим, що в мові наявний досвід попередніх поколінь нашого народу і всього людства. Людина, оволодіваючи мовою, привласнює цей досвід, робить його складовою своєї особистості. Все це відображається

у процесах мовленнєвої комунікації, спілкуванні, що в кожній культурі має власні особливості.

Взаємозв'язок і взаємозалежність мови і культури чітко визначені й у відомій тезі А. Уайтхеда, з якою ми повністю погоджуємося: «Людська цивілізація є продукт мови, а мова є продукт цивілізації, що розвивається» [11, 366]. Мова не може існувати поза культурою, як і культура не може існувати без мови, вони являють собою одне ціле, оскільки будь-яка зміна однієї частини призводить до обов'язкових змін іншої.

Процес оволодіння людською культурою суспільства проходить не стихійно, а контролюється цим суспільством. «Культурні знання, – вважає Ф. Бацевич, – засвоюються особистістю в тому обсязі і настільки глибоко, наскільки це необхідно для рольової діяльності, яка формує її рольовий репертуар (батька, учителя, товариша тощо) Одна із важливих ролей особистості – національна» [1, 254]. Вона формується на перших етапах входження дитини в соціум завдяки сімейному та шкільному вихованню і є спільною для всіх носіїв мови. Культурні знання і знання мови, засвоєні в межах цієї ролі, «є ядром феномену, який називається специфікою мислення і спілкування» [1, 254].

Мова, будучи універсальним засобом передачі інформації про природу та про всі сторони життя людини і людського суспільства, а також про саму себе, у своєму словниковому складі є відображенням культури спільноти, які нею розмовляють. Слово «культура» (від лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) означає сукупність матеріальних і духовних цінностей, які створило людство впродовж своєї історії. Мова, стверджують сучасні дослідники, утримує в одному духовному полі національної культури усіх представників певного народу і на його території, і за її межами. Вона цементує всі явища культури, є їх концентрованим виявом.

Мова і культура (як матеріальна, так й інтелектуальна (духовна) є витвором людського суспільства та окремих творчих особистостей. Культура і мова – складні семіотичні системи. У культурі не тільки зберігаються наслідки людської діяльності, але ця діяльність не припиняється. А. Білецький характеризує культуру людського суспільства як багаторічне явище, в якому розрізняє такі сторони: логічну – накопичення знань науки; ідеологічну – релігія та філософія; політичну – організація суспільства, державний устрій, міжнародні відносини, союзи, договори, угоди; етичну – побут, звичаї; економічну – промисловість, виробництво продуктів та засобів існування людей, обмін та торгівля; технічну – створення засобів

виробництва, знарядь праці, інструментів та механізмів, генераторів енергії; артистичну – мистецтво, словесність, художня література, поезія, музика, театр, живопис, скульптура, архітектура [2, 166-169].

Оскільки людина – творець культури, то мова є засобом її вираження. Чим вищий рівень культури людини, тим вищий рівень її мовної підготовки.

І. Огієнко надавав мові особливої значущості у формуванні національної свідомості, переконливо доводив, що мова – це наша національна ознака, що в «мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб» [5, 57].

Займаючись проблемою мовної освіти, В.О. Сухомлинський надавав рідній мові першорядної ваги у системі шкільних предметів, оскільки уроки мови несуть не тільки знання мовних законів і засобів, не тільки ідеї гуманізму в навчальний процес, а й великий виховний потенціал, що забезпечує виховання духовних цінностей, національних почуттів, патріотизму, поваги та любові до рідного народу, його культурних надбань, до рідної мови. «Із живої думки і слова, – стверджував вчений-педагог, – почалося становлення людини: мисль, втілена у слово, підняла нас над природою, над усіма речами і явищами, над епохами і століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радості й болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями» [9, 1]. І сьогодні не втратили своєї сили й актуальності слова В. Сухомлинського, з якими він звертався до учнів і молоді: «Знай, бережи, збагачуй велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це мова великого народу, великої культури» [10, 34]. Від усвідомлення українцями «рідності», «материнськості» української мови як чинника нашого згуртування в єдину національну спільноту, від якості, глибини та обсягу знань, якими оволодіватиме учень на уроках рідної мови в школі, значною мірою залежатиме стан і розквіт нашого суспільства. Дітям належить майбутнє, а зберегти надбання дідів і прадідів, підтримувати традиції національної культури, проводити національну політику неможливо без досконалого знання рідної мови, без любові й пошани до неї, оскільки не знаючи мови народу, навряд чи можна збагнути і сам народ.

Мова – основа національної культури, тому повинна виконувати всі суспільні та культурні функції. Чим вищий рівень національної культури, національної мови як першоознаки її існування і створення інтелектуально-духовної атмосфери, тим вищий рівень свідомості національної, державної.

Як відомо, національне відродження, відтворення національної державності можливе лише за умови, коли народ має історичну пам'ять і рідну мову. Ставлення людини до них свідчить і про культурний рівень, і про громадянську позицію. Національна мовна свідомість об'єднує народ у культурному, суспільному, політичному житті. Носії мови повинні прагнути її вишуканості і краси.

Отже, найголовнішим завданням сучасної шкільної мовної освіти є «відродження й подальший розвиток української мови на всьому терені України, формування мовної особистості як гаранта збереження й подальшого розвитку національної культури та державності» [4, 59].

Для більшості населення нашої держави українська мова є рідною, тобто мовою предків, які акумулювали в ній свій багатющий життєвий досвід, невичерпні скарби народної пісні і думи, неповторного українського гумору, колоритної фразеології, звичаєві правила співжиття. Саме з допомогою рідної мови, як і всюди у світі, більшість дітей нашої держави має пізнати навколишній світ, входити в людський колектив, прилучатися до національної і світової культури, щоб потім, вийшовши зі стін школи, продовжувати розвивати її далі як невід'ємну частину загальної культури, передавати естафету рідної мови нащадкам. Як форма існування і вияву національної й особистісної свідомості рідна мова має бути засобом самопізнання, саморозвитку і самовираження людини, засобом формування нового типу особистості і суспільних відносин на основі національної освіти, запорукою розбудови держави європейського рівня. Рідна мова, засвоєна з дитинства у мовному середовищі, є найприроднішою, найзручнішою для індивіда і, безперечно, оволодіння нею у дошкільному і шкільному віці – це оптимальний шлях мовного розвитку особистості, формування її комунікативних умінь і навичок.

Не випадково К. Ушинський назвав рідну мову незвичайним педагогом, могутнім і великим, що «не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимось недосяжно полегшеним методом» [12, 124]. Рідна мова прилучає кожну дитину до навколишнього матеріального і духовного світу, життя своєї родини, громади, етносу, утверджує її як особистість, носія рідної мови, поступове включення її у мовне середовище, освітньо-культурне життя та трудову діяльність, як основну силу свого народу, держави.

Загальна культура нації вирішальною мірою залежить від культури і багатства її мови. Національна мова – могутній фактор збереження і творення національної духовності і національної культури. Вічність української

культури забезпечується вічністю української мови. Саме життя диктує і вимагає у навчанні мови враховувати принцип культуровідповідності, суть якого полягає в постійному забезпеченні високої грамотності і культури усного та писемного мовлення учнів, дотримання лексичних, граматичних, стилістичних та інших норм української літературної мови, правильної вимови звуків і вживання нормативних наголосів у словах. На уроках рідної мови необхідно вчити учнів як виразно читати і грамотно писати, так і комунікативно доцільно спілкуватися, бути чемним, толерантним і коректним у стосунках; володіти діалогічним і монологічним мовленням у вузькому колі і виступати публічно, переконувати, радити, розраджувати, аргументувати, дискутувати, враховуючи передусім зміст та етику спілкування, вибір слів, чіткість викладу й логічну послідовність, стильові ознаки мовлення.

Відповідно до мети і пріоритетів мовної освіти, зміст навчання української мови розподіляється на чотири змістові лінії: культурологічну (українознавчу), комунікативну, лінгвістичну і діяльнісну. Культурологічна змістова лінія, формує загальну культуру особистості, і сприяє:

1 становленню сучасного світоглядного уявлення про світобудову, природу, суспільство, людину, сенс життя в аспекті їх розвитку;
2 ознайомленню в концентрованій формі з основним культурним набутком народу і людства в цілому;
3 Розвитку духовної сфери особистості, зокрема вихованню патріотизму, моральних переконань, відчуття прекрасного тощо [4].

У програмі з рідної мови для учнів загальноосвітньої школи вводиться перелік культурологічних тем, які не тільки ознайомлюють з історією України, життям народу, звичаями, традиціями, зі специфічними характеристиками української мови, а й допомагають формувати комунікативні вміння і навички школяра. Серед культурологічних тем особливої ваги набувають ті, які вчать жити, пізнавати світ високої моралі, інтелігентності.

Отже, розвиток національної духовності, культури неможливе без мови, яка в наш час потребує глибокого вивчення на основі невмирущих скарбів національної культури народу. Культурологічний підхід у навчанні української мови є необхідним, бо він не лише знайомить школярів, наших майбутніх громадян, із тим цінним творінням, у яке народ вклав свою душу, мрії про майбутнє, а й спрямовує особистість до суми певних знань з мови, спонукає до соціально-культурного і духовного розвитку мовної особистості, їхньої комунікативної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: Навч. посібник. – К.: Артек, 1997.
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода: Цит. По Истории языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. I. – М, 1969.
4. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 50-59.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки. – К.: Обереги, 1994.
6. Пентилюк М.І. Основні аспекти навчання рідної мови // Початкова школа. – 1997. – № 4. – С. 10-12.
7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів: Рідна мова (5-12 класи). – К., 2005.
8. Стельмахович М. Етнопедагогічні основи методики української мови // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5-6.
9. Сухомлинський В. Слово рідної мови // Укр. мова і літ. в школі. – 1968. – № 12. – С. 1-10.
10. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. – К., 1966.
11. Уайтхед А. избранные работы по философии. – М., 1999.
12. Ушинський К. Рідне слово // К.Д. Ушинський. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. – К., 1983. – Т. 1.